

ANDREU FERRER I GINARD I LES CANÇONS QUE RECOLLÍ A MENORCA EN 1927
Natàlia Sans Roselló – Margalida Coll Llompart
Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB)
Universitat de les Illes Balears

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya [OCPC] ha estat un dels projectes culturals catalans de més envergadura del segle xx. El seu objectiu era aplegar tots els materials relacionats amb cançons populars de tots els territoris de llengua catalana. Aquest projecte va aglutinar l'esforç d'un gran nombre de persones interessades en la música popular arreu dels Països Catalans, però la tasca investigadora quedà estroncada per la Guerra Civil. La quantitat de material recopilat és extraordinària, més de 50000 fitxes de cançons i melodies. A les «missions de recerca» —finançades per l'OCPC— hi treballaven equips d'especialistes, normalment formats per dues persones i, almenys, una d'elles tenia coneixements de música. La metodologia utilitzada era el treball de camp fet de manera sistemàtica: la identificació de l'informador, la transcripció, l'enregistrament fonogràfic i la informació gràfica.

Durant els estius compresos entre els anys 1924 i 1932 es recolliren milers de cançons de la tradició popular a les Illes Balears, en aquell temps molt viva. A Menorca es van fer dues missions de recerca, en els anys 1927 i 1932, on hi participaren Baltasar Samper i Andreu Ferrer.¹ Els missioners, a més del recull de material, havien d'elaborar una memòria descriptiva de tot el treball realitzat. Aquesta memòria havia de ser un retrat de la societat que cantava les cançons recollides, una fotografia de la gent que vetllava per conservar les melodies tradicionals. En el cas de Menorca, malauradament no es disposa de la que va redactar Ferrer en relació a l'any 1927 en què varen anar a Mercadal i a Fornells. Sí que es conserva, però, la memòria de l'any 1932.

L'any 1927, Samper i Ferrer anaren a les dues localitats menorquines de Mercadal (29 de juliol) i Fornells (del 30 de juliol a l'1 d'agost), d'aquest fet en són testimoni dues fotografies publicades al Volum VIII dels *Materials de l'Obra del Cançoner, Memòries de les Missions de Recerca*, a cura de Josep Massot i Muntaner (Massot 1993: 307-389). Malauradament, els enregistraments de veu —fets en discs de cera— no s'han conservat, però es coneix qui varen ésser les persones que transmeteren les cançons ja que se'n conserva la llista nominal, així com quines varen ésser les cançons cantades, la lletra i la partitura. En la seva estada a Menorca, Samper i Ferrer varen contactar amb uns cent quaranta informants,

¹ Ferrer en aquell moments exercia el magisteri a la seva vila natal, Artà (Mallorca), però havia treballat de mestre a Migjorn entre els anys 1906 i 1915.

i és significatiu el fet que tant a la localitat de Fornells com a Mercadal varen ser les dones les informants de les cançons tradicionals.

La Guerra Civil i els anys posteriors de la II Guerra Mundial varen suposar un època fosca per a l'OCPC. El seu promotor, Rafael Patxot i Jubert, hagué d'exiliar-se durant la dictadura de Franco i, per tal de salvaguardar els valuosos documents de l'Obra, se'ls emportà amb ell i, una bona part varen romandre a Suïssa. En la dècada dels anys noranta, la família Patxot els retornà a Catalunya per tal que poguessin ésser a l'abast dels estudiosos i investigadors. Així ho explica Josep Massot:

No cal dir que les institucions culturals catalanes varen acollir amb la màxima simpatia aquest gest i que des de Montserrat vàrem tenir tot l'interès a trobar un sistema que respectàs la voluntat dels hereus de Patxot, que no desitjaven que els seus papers anassin a cap biblioteca oficial, i alhora que facilitàs l'accés dels etnomusicòlegs, dels folkloristes i dels historiadors de la literatura a uns materials d'una importància extraordinària, que havien restat tancats i barrats durant tots els anys de la dictadura del general Franco i durant els setze primers anys de la transició, complint ordres del senyor Patxot, que no desitjava que apareguessin en públic mentre a l'Estat espanyol no hi hagués un règim democràtic que donàs garanties de continuïtat i seguretat (Massot 1999a: 181-205).

Es va fer un gran esforç de conservació —es microfilmà tot l'arxiu—, d'ordenació i de catalogació del fons, Josep Massot va ser la persona encarregada de realitzar tal comesa i ho expressava de la manera següent: «El 1991 em van confiar la responsabilitat de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, una de les tasques que m'han ocupat més hores durant aquest darrer temps» (Massot 1999b: 290).

1. *La transmissió de les cançons populars*

1.1 *Les cançons, mirall de l'ànima de qui les transmet*

Les peces que es recolliren a Menorca formen part del cançoner popular menorquí i representen la cultura heretada dels avantpassats, la tradició illenca que encara era molt viva. Segons Toni Giménez: «Hi ha tot un món de saviesa al voltant de les cançons ja que representen imatges i símbols individuals i col·lectius. Moltes cançons tenen una forta càrrega social» (Giménez 2002: 99-101). Així, es pot considerar que la música, a més de ser sons i melodies, també té un component sociològic.

El testimoni i la transmissió oral de la saviesa popular ha estat, en gran part, en mans de les dones. Hi ha un gran consens entre els historiadors en el fet que la transmissió de la tradició oral i de tot un cúmul de saviesa popular ha estat, sobretot, una tasca de la dona que ha anat transmetent el saber del qual és porta-

dora a través de les generacions. És interessant el que deia Teresa Vinyoles Vidal² en resposta a una consulta de Natàlia Sans:

Sobre les dones en temps medievals, hi ha molt poca informació sobre el tema que em demanes. Segurament la millor informació vindria de les cançons de bressol que han quedat a les nades populars. Crec que s'haurien de buidar els cançoners i treure'n el context, penso que les feines agrícoles o de costura podien ser un context interessant per estudiar, també és possible que les cançons amoroses o de malmaridada podrien donar una pista en aquest sentit. L'única cosa que et puc dir és que una cançó de bressol que cantava la meua àvia l'he trobat en un cançoner de nades del segle xv. O sigui que la transmissió oral de dona a dona, de mare a filla, d'àvia a néta, va ser molt important.

A partir d'aquest comentari ens plantejam una reflexió sobre quin era el paper de la dona a Menorca en la transmissió de les balades. Podem deduir que les dones han estat les transmissores d'aquestes cançons i que els moments i els llocs probables on es cantaven eren en les tasques quotidianes: a la cuina, fent bugada, tenint cura de la roba, netejant, tenint cura dels infants, vells, etc., encara que no disposem dels testimonis directes de les persones informants dels anys 1927 i 1932.

1.2 *La cultura de la paraula i la dona*

Durant les darreres dècades han anat adquirint importància els moviments de reconstrucció de la memòria històrica de grups socials —invisibles— com és el cas de les dones. En aquest article s'exposa el treball de recerca i d'investigació realitzat a través de converses amb gent del municipi, amb la col·laboració de diverses generacions. Per una banda, les dones que varen cantar les cançons que varen ser recollides en la missió de recerca de l'any 1927 i, per altra banda, les dones que han narrat les vivències d'història personal de manera més recent.

Parlar de rols socials, comportaments i actituds d'homes i dones, vol dir parlar de tradicions i normes culturals de les societats. El gènere determina el comportament en funció del sexe, així com també dels processos de socialització. Els membres d'una cultura determinada identifiquen qui són i com han de relacionar-se amb persones de la mateixa cultura i de cultures diferents. Juan Francisco Blanco García parla dels hàbits de comportament de la societat tradicional, explica que aquesta societat imposa rols, d'entre els quals trobam el gènere, l'edat, l'estatus social, etc. (Blanco 2005: 345). A més a més, és eminentment conservadora i, aquest fet, guarda relació amb el rol de la dona com a dipositària de la cultura de tradició oral, assegurant-ne així, la transmissió i la conservació de les

² Professora medievalista de la Universitat de Barcelona.

cançons tradicionals, entre d'altres tresors. D'aquesta manera es pot considerar la dona com el pilar de la saviesa oral transmesa des de temps ancestrals. Aquesta idea ja apareix en l'obra *Refranes que dicen las viejas tras el fuego* del Marqués de Santillana en el segle xv, on les dones, especialment les velles, eren les que deien els refranys, les que els transmetien.

Segons Matilde Olarte (Olarte 2005) des de l'antiguitat la dona és la informant, per excel·lència, de tota la tradició musical de cançons i balades que van units a l'esdevenir del cicle vital de cada individu. Ha estat a l'àmbit quotidià on la dona ha conviscut amb la música. Moltes cançons de cicle de la vida formen part del repertori de tradició oral, cerimònies com naixements, noces, defuncions, cançons d'infantesa... Concretament les cançons de bressol, melodies senzilles vinculades a la rítmica d'acotxar un nadó, estan estretament lligades a la figura femenina i s'aprenen de mares a filles per tradició oral. Olarte afirma que «a altres llocs és normal trobar romanços de cec com a cançons de bressol, probablement per la monotonia musical que implica el romanç. I a molts altres llocs, la mare (ironitza) i fa una melodia coneguda amb un text improvisat en funció del que li suggereixen els seus sentiments i cor».

Per altra part, Judith Cohen, etnomusicòloga, considera les dones com les «máximas transmisoras de la cultura oral». En una entrevista mantinguda amb Natàlia Sans, parla de la cultura jueva, concretament de la dona sefardita. Durant l'exili —la diàspora— l'home es va acostumant a parlar un nou idioma, es relaciona amb persones d'altres cultures ja que surt a treballar fora, en canvi, la dona queda a casa, protegida de les mirades de la gent del carrer. D'aquesta manera, la dona és la que conserva i transmet la llengua i les cançons. També esmenta que moltes vegades les balades són utilitzades com a cançons de bressol, cançons per acompanyar les tasques domèstiques, etc. En el context actual de les Illes Balears, aquesta situació és molt semblant a la que viuen la gran majoria de les famílies magribines immigrants pel fet que la dona és la que menys relació té fora de l'àmbit familiar.

2. Verificació a Menorca

1.1 Precedents: Francesc Camps i Mercadal

A partir del buidatge del llibre *Cançons Populars*, guanyador del concurs de l'Ateneu de Maó de l'any 1911, analitzam les anotacions referents a les persones que cantaren:

—Gloses i glosadors: Parla en concret de glosadors (p. 12): en Vivó i també d'en Sebastià Alzina d'Alaior.

—Sa garrida mia (Es pastor de Curniola). «Nota: Sa lletra d'aquest cant és casi sa

mateixa de Lo Caçador, cant popular a Catalunya; emperò sa música la creim en menorquina: a la pagesia serveix de non-non an es fiet. Lo mateix que L'infant bord, que si és de diferent metre, se canta amb sa mateixa tonada»

—L'infant bord. «*De na Maria Carles*»

—La ferrerieta. «*Me la cantà madò Marianna Alzina de Biniquadrellet- Migjorn-Gran- i ses filletes de Mestre Miquel Moll, arader de ses Ferreries*».

—Sia adéu Francisqueta. «*Se solia cantar a s'alota que s'enamorat l'havia deixada*».

—Ses porgueres. «*S'alota que donava carabassa, en temps passat, ja tenia per segur que s'enamorat engegat aniria a cantar-li 'Ses Porgueres'. D'alguna que no en podé dur-ne més, deu esser sa resposta, que s'ha feta popular*».

—Pastoret, d'on véns? «*Cant i ball d'alotets, que agafats amb ses mans un amb s'altre, fan la roda, cantant i saltironant a compàs de sa música, preguntant uns i responents els altres. Una mena de sardana*».

—S'animal era de pèl (Els gats d'Alaior). «*Així es cantava, fa quaranta anys, pels estanyes de baixamar i tavernes de dalt Maó, i així també la sentí cantar en es Mercadal*».

—Ses tiranes. «*Sa tonada no és per adormir fiets; sinó per entretenir-los perquè estiguen contents*».

—Som menjat taronges. «*Música aplegada pel Mtre. Cardona de Ferreries*».

—Fandango. «*Música aplegada per en Francesc Pons*».

Encara que ens manquen dades respecte al context on foren cantades les cançons, pel tipus de missatge que vehiculen podem pensar que en algunes de les cançons recollides amb anotació trobam un ambient femení, com a *L'infant bord* cantat per Maria Carles, i a *La ferrerieta* cantada per Marianna Alzina i filletes. Per altra banda, trobam un ambient masculí a la cançó *Som menjat taronges*, de Mestre Cardona.³ En el *Fandango* trobam la referència a Francesc Pons que va ser qui en va recollir la música. A d'altres cançons també es pot deduir un ambient masculí, com és el cas de les serenades, a les cançons *Sia adéu Francisqueta* i *Ses Porqueres*. Per últim, la cançó *Pastoret, d'on véns?* ens evoca un ambient típicament infantil.

Al pròleg de *Cançons Populars*, Xavier Moll⁴ parla del cant en relació a *quan* es canta:

1. Quan el cant acompanya una acció, per exemple, el cant de bressol. L'acció i el cant formen un tot, així, quan l'infant ja s'ha adormit no cal seguir cantant.
2. En altres casos, el cant té una finalitat en si mateix, com per exemple, els romanços. Hi sol haver un públic oient o participatiu que espera que la cançó finalitzi.

³ Aquest informant és probablement Biel Cardona, nascut a Ferreries en 1880 i mort en 1974.

⁴ Teòleg, músic i musicòleg, nét de Francesc Camps i Mercadal.

A «Cançó llarga sense música» (Camps 2007: 179) de Francesc Camps, anomena les cançons cavalleresques, que són importades de fora i n'esmenta les següents: *Lo rossinyol*, *Don Joan de Ramon*, *Cabells d'or*, *El fill del rei*, *La mala muller*, *Na Margalida*, *La infanta Mora*, *N'Amèlia*, *La Porquerola* i *La filla de vinyòvol*. En cap d'elles no hi trobam cap anotació de la persona que les cantava, és a dir, no tenim cap tipus d'informació referent al context.

Pel que fa a Andreu Ferrer, del recull presentat a l'Ateneu de Maó en 1911, les anotacions realitzades a les cançons no fan cap tipus de referència a qui era la persona que les cantava. Sols hi ha un breu comentari de si els cantaires eren al·lots, un veí o en una altra cançó anomena que es cantava en «ranxo», és a dir, en un grup nombrós de persones.⁵

2.2 *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*

A continuació analitzarem els materials que varen ser recollits per a l'OCPC a Mercadal i a Fornells en la missió que Andreu Ferrer i Baltasar Samper portaren a terme en 1927. Com ja s'ha esmentat amb anterioritat, no hi ha la memòria de la missió, però es coneix el calendari que es va seguir i la relació de dones que varen ser entrevistades, així com també les cançons que es van enregistrar. Aquest material ha estat extret dels documents microfilmats de la Biblioteca de Catalunya i de la part publicada al Volum III dels *Materials de l'Obra del Cançoner* a cura de Josep Massot i Muntaner.

Pel que fa al calendari de la missió, en els mesos d'agost i setembre de 1927 es visitaren els següents llocs:

—Diumenge 14 d'agost: Sant Lluís.

—Diumenge 21 d'agost: Sant Climent.

—Dimecres 24 d'agost: Migjorn Gran on transcriuen les cançons i els balls fins al dia 28.

—Dilluns 29 d'agost: Mercadal i tornen a Migjorn Gran.

—Dimarts 30, dimecres 31 d'agost i dijous 1 de setembre: Fornells.

—Divendres 2 de setembre: Alaior.

—Dissabte 3 de setembre: Migjorn Gran i Ferreries. En aquesta darrera localitat hi varen romandre fins al dilluns 5.

—Dimarts 6 i dimecres 7 de setembre: Ciutadella i partiren cap a Alaior on hi van romandre fins al dia 8 de setembre.

Pel que fa a les cantaires de Mercadal i Fornells, en la taula següent s'hi troben les dades que els recopiladors de materials folklòrics anotaren:

⁵ Aceptió de la paraula «ranxo», utilitzada a Menorca, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear.

Fig.1 Taula amb les informants de Mercadal i de Fornells

Cognoms, nom (àlies)	Comentaris	Edat	Població
Albalat, Adelaida		7	Mercadal
Ametler i Piris, Joana		10	Mercadal
Carreras i Pons, Mercè		8	Mercadal
Caules, Esperança (A) <i>Fluixà</i>		30	Fornells
Caules i Bagur, Eulària	«Resideix a Fornells amb el seu germà, Rector»	–	Fornells
Fortuny i Pelegrí, Marcel·lina		12	Mercadal
Galmés, Joana		12	Mercadal
Gelabert, Maria (A) <i>Fluixana</i>		20	Fornells
Llull, Margarida (A) <i>Capó</i>		20	Fornells
Llull i Tuduri, Isabel		48	Fornells
Morlà, Joana	«Neboda del Rector»	20	Fornells
Pascual i Tudurí, Antònia		56	Fornells
Pascual, Teresa		–	Fornells
Petrus i Sales, Jerònia	«Sap cançons de sa mare que era de Migjorn»	–	Fornells
Rullan i Mas, Francisca	«De Mallorca. Resideix a Fornells (Menorca) fa 9 anys»	50	Fornells
Sans i Caules, Mercè (A) <i>Bomba</i>		20	Fornells
Sans i Gornes, Joana (A) <i>Sinessa</i>	«Pescadora»	75	Fornells
Sans, Margarida (A) <i>Mus</i>		20	Fornells

En la relació anterior es pot observar el fet que totes les informants són dones, cinc eren de Mercadal i la resta, catorze, de Fornells. El motiu de la diferència en el nombre d'informants en un i altre lloc és que els missioners romangueren tres dies a Fornells i només un a Mercadal; així es pot deduir que a Fornells tal vegada hi varen trobar més contactes i s'hi varen entretenir més.

Per altra banda, les dones entrevistades de Mercadal eren molt joves, d'edats compreses entre els set i dotze anys; en canvi, a Fornells les dones entrevistades ja eren d'una edat més avançada, entre els vint i els seixanta-cinc anys. Les peces cantades són un total de trenta-sis, tot i que n'hi ha alguna de repetida, i representen un dels documents més interessants del cançoner popular menorquí.

Les cançons de Mercadal i Fornells de l'OCPC:

Fig. 2. Taula amb les cançons, informant, pàgina i número de manuscrit

Pàg. i núm. manuscrit	Cançó i informant
2-3 –núm. 321	<i>Pastoret d'on véns</i> . Cantada per filletes (Mercadal).
4-5 –núm. 322	<i>El bon jesuset</i> . Cantada per Joana Galmés, de 12 anys (Fornells).
Del 6 –núm. 323 al 23 –núm. 330	Cançons recollides a Migjorn (no formen part d'aquest estudi).
24 –núm. 331	<i>El mariner</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
27 –núm. 332	<i>El mariner</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
29 –núm. 333	<i>Es bolero ha caigut</i> . Cantada per Eulàlia Juanico.
33, 34, 35, 36, 37, 38 –núm. 334	<i>La porquerola</i> . Cantada per Eulàlia Juanico.
39, 40 –núm. 335	<i>Quan jo tenia cinc anys</i> . Cantada per les mateixes joves que la núm. 331.
41, 42, 43 –núm. 336	<i>Si tu te fas la lluna</i> . Cantada per Teresa Pascual.
44, 45, 46 –núm. 337	<i>Mambrú</i> . Cantada per les mateixes joves que la núm. 331.
47 –núm. 338	<i>A la ciutat de Nàpols</i> . Cantada per Maria Gelabert.
50, 51 –núm. 339	<i>La pastoreta</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
52, 53 –núm. 340	<i>Pastoret d'on véns</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
54, 55, 56 –núm. 341	<i>A la torre xica</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
57, 58 –núm. 342	<i>Cicília</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
59 –núm. 343	<i>El rabadà</i> . Cantada per Maria Sintes.
61, 62, 63 – núm. 344	<i>El rabadà</i> . Cantada per Eulàlia Caules Bagur.
64, 65, 66 –núm. 345	<i>Na roseta</i> . Cantada per Isabel Llull Tudurí.
67, 68, 69 –núm. 346	<i>Dony francisco</i> . Cantada per Isabel Llull.
70, 71 –núm. 347	<i>Sa mare i sa fia</i> . Cantada per Isabel Llull.
72, 73 –núm. 348	<i>Mambrú</i> . Cantada per Isabel Llull.

74, 75, 76, 77, 78 –núm. 349	<i>La porquerola</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
79 –núm. 350	<i>Quantes polles en menau</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
81, 82, 83, 84, 85 –núm. 351	<i>Mes d'un any deguè durar</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
86, 87 –núm. 352	<i>Goigs de ses ànimes</i> . Cantada per Mn. Rafel Barrera; cantada per Mariana Lluch.
89, 90 –núm. 353	<i>Roseret de roses banques</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
91, 92, 93 –núm. 354	<i>Catalineta</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
94, 95 –núm. 355	<i>Rossinyol</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
96, 97, 98 –núm. 356	<i>El bon caçador</i> (Es pastor de Curniola). Cantada per Jerònia Petrus Salas.
99, 100, 101 –núm. 357	<i>Don Joan i don Ramon</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
102, 103 –núm. 358	<i>El bon caçador</i> (lletra igual que la de la núm. 356). Cantada per Jerònia Petrus Salas.
104, 105, 106, 107 –núm. 359	<i>La porquerola</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
109 –núm. 360	<i>Testament d'Amèlia</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
111, 112 –núm. 361	<i>Blancaflor</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
113, 114 –núm. 362	<i>El bon Jesuset</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
115, 116 –núm. 363	<i>Que sota l'olivar</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
117, 118 –núm. 364	<i>El mariner</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.

2.3 Els testimonis del segle XXI. Treball de camp

Les dones que varen ser informants en la missió de 1927 ja han mort i Natàlia Sans es va decidir a entrevistar altres dones de Fornells i Mercadal per poder constatar que sabien les mateixes cançons que havien estat recopilades pels missioners de l'OCPC, tot partint de la premissa que per la relació familiar o de proximitat amb aquelles dones el material hauria estat conservat. Aquesta recerca no va donar els mateixos resultats que a l'any 1927, pot ser pel gran període de temps transcorregut entre les dues recerques i per la fragilitat de la memòria. Per això, es va optar per fer noves entrevistes a persones d'entre 70 i 90 anys que, si bé no havien tengut una relació directa amb les informants de l'any 1927, sí que havien viscut en anys pròxims a aquella època. Les persones entrevistades varen ser:

- Victòria Pons Fuxà (de sa Cavalleria), nascuda l'any 1941.
- Joana Riudavets Orfila, nascuda l'any 1939.
- Maria Caules i Àngela Vinent Llull (Angeleta), nascudes l'any 1920.
- Cati Albalat, neboda de la filleta Adelaida Albalat, entrevistada en 1927.
- Àngela Mir, nascuda l'any 1920.

Totes expliquen el seu testimoni pel que fa a quan se solien cantar les cançons i a quin llocs i també en canten algunes. Per altra banda, també s'entrevista a:

- Antoni Rosselló i Fuxà, qui transmet cançons en castellà que cantaven els pescadors.
- Damià Triay Gomila i la seva mare Laieta Gomila Fullana que també han portat a terme un treball de camp en la recerca de les dades de les cantaires de 1927.

3. Cloenda

A Menorca, com a molts d'altres territoris arreu d'Europa, la dona ha estat la transmissora per excel·lència de la cançó tradicional, sobretot de les balades tradicionals. Aquesta afirmació és resultat de l'anàlisi de les dades de què es disposa sobre les dones d'inici del segle xx —des d'una perspectiva sobre estudis del gènere, en concret, dels informants— i on s'ha constatat que la música i el cant formaven part del seu àmbit quotidià, casolà. En 1927, les dones foren les informants de les cançons que es recopilaren per a l'OCPC, així com també col·laboraren en la recerca de noves informants, d'entre les veïnes i amigues.

Pel que fa a les característiques d'un dels materials més interessants de la missió de recerca de 1927, és destacable la troballa de la cançó *Dony Francisco*. És una balada que en el treball de camp realitzat per Natàlia Sans ha estat cantada per Victòria Pons Fuxà. Aquesta mateixa cançó va ser cantada per Isabel Llull, de Fornells, per a l'Obra del Cançoner. Per altra banda, aquesta peça musical va ser recollida per Francesc d'Albranca com a cançó forastera, però la recollí sense música. També Deseado Mercadal la va recopilar. La línia melòdica cantada per Victòria Pons és la mateixa que Mercadal va recollir en el seu recull musical menorquí (Mercadal 1979), a la pàgina 217 n'anomena com a informant Antonio Febrer, de Ferreries; també esmenta que aquesta cançó fou recopilada per Andreu Ferrer i cantada per Joan Pomar, des Migjorn Gran. Dins el recull d'Andreu Ferrer, presentat al concurs de l'Ateneu Científic i Literari de Maó l'any 1911, trobam *Dony Francisco* recopilada pel propi Ferrer (full núm. 398). Hi figura com la número 61 i, a les notes, Ferrer fa constar que és molt coneguda a Catalunya i a Mallorca.

L'aportació realitzada pel mestre Andreu Ferrer en la recuperació i conservació del folklore illenc, especialment de Menorca, va ser molt important. Va ser un

actiu col·laborador de l'OCPC, per a la qual va ajudar el músic Baltasar Samper en les missions de recerca a Mallorca (1924) i a Menorca (1927 i 1932). D'altra banda, presentà dos reculls (*Cançons mallorquines* i *Cançons populars de Menorca*) al concurs convocat per l'OCPC per al 1924 i ja abans va enviar deu cançons recollides al Migjorn Gran i 186 refranys i 100 comparances, recollides al mateix lloc a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore (Massot 2010: 158-159). Per tot això, Andreu Ferrer va ser una persona molt lligada a Menorca, concretament a la localitat de Migjorn Gran, on hi va exercir el magisteri i va iniciar el seu activisme cultural amb una gran sensibilitat per tot allò relacionat amb el folklore.

BIBLIOGRAFIA

- BASTARDAS, J. (1997): «El català preliterari», dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de la Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BLANCO, J. F. (2005): «La mujer y la sabiduría tradicional heterodoxa», dins M. C. SEVILLANO (ed.), *El conocimiento del pasado, una herramienta para la igualdad*, Salamanca, Plaza Universitari.
- RIQUER, M. de (1975): *Los trovadores*, Barcelona, Planeta.
- ; COMAS, A. (1980): «La poesia popularitzant i el romancer», dins *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona, Ariel.
- FERRÉ, G. (1991-1992): «Romanços i cançons», dins *De la literatura popular a la literatura culta*, Barcelona, Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, p. 29-65.
- GIMÉNEZ, T. (2002): «Les cançons són un mirall de l'ànima», *Aloma: revista de psicologia, ciències de l'educació i l'esport. Blanquerna* [en línia], núm. 10 (2002): <99-101. <http://84.88.10.30/index.php/Aloma/article/view/96556>> [data de consulta: febrer de 2012].
- LEYDI, R. (1991): *L'altra musica*, Milano, Giunti-Ricordi.
- MERCADAL, D. (1979): *El folklore musical de Menorca*, Palma, Caja de Ahorros de Baleares «Sa Nostra».
- MASSOT, J. (1972): *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, Curial.
- (1992): «Els nous camins de l'Obra del Cançonero Popular de Catalunya», *Revista Musical Catalana*, núm. 98 (desembre de 1992), p. 6-9.
- (1993): «L'Obra del Cançonero Popular de Catalunya, avui», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 3, p. 12-17.
- (1993): «Obra del Cançonero Popular de Catalunya. Materials. Volum III», dins *Memòries de Missions de Recerca*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1999a): «Menorca dins l'Obra del Cançonero Popular de Catalunya», *Publicacions des Born*, núm. 6, p. 181-205.
- (1999b): *Semblances i Comentaris*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2010): «VII. Andreu Ferrer i Ginart i les llegendes de les Balears», dins *Escriptors i erudits contemporanis: novena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1920); CATALAN, D.; GALMÉS, A. (1950): *Como vive un romance: Dos ensayos sobre tradicionalidad*, Madrid, CSIC, 1954.
- MILÀ i FONTANALS, M. (1882): *Romancerillo catalán*, Barcelona, Librería de D. Álvaro Verdaguer.
- OLARTE, M. (2005): «La imagen de la mujer y la música como transmisora de la tradición oral musical», dins *El conocimiento del pasado*, Salamanca, Plaza Universitaria.

SAMPER, B. (1994): *Estudis sobre la cançó popular*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Microfilms: C-78 microfilms, Obra del Cançoner Popular de Catalunya; B-126 microfilms, Obra del Cançoner Popular de Catalunya

ANNEX

Entrevistes realitzades per Natàlia Sans

Victòria Pons Fuxà. Va néixer dia 26 d'abril de 1941 a sa Cavalleria:

Vaig néixer una nit del mes d'abril. La meua mare es va posar de part i el meu pare, va dir als missatges que anessin a buscar sa comare, i quan sa comare va arribar jo ja havia nascut. La cançó que et cantaré la vaig aprendre de la meua mare. La meua mare era de Fornells i el meu avi també; en canvi el meu pare era de Mercadal i va néixer a sa Cavalleria, i el pare del meu pare també. La meua mare era molt cantadora. Cantava dins la casa, fent feina, rentant, quan feia formatge...

— I els homes?

— *Els homes feien feina dalt s'era. Ells llauraven i feien feina amb els bous. A l'estiu érem devuit o vint; tot l'any hi havia tres homes i quatre missatges. El lloc era molt gran, ho feien tot a mà. I després, abans de l'estiu, al final de maig, començaven a segar; i hi venien quatre homes més, es dedicaven a això, a segar. Llavors eren, per tant, set i quatre, més tots els de la família. Les dones, la meua mare i la tia, emblancaven calç i una vegada a l'any feien tota la casa i els porxos. Els porxos duïen molta feina, era on guardaven el blat, l'ordi, els melons... Hi havia un porxo que era, per exemple, per gra. Era un porxo molt gran. Llavors a un altre hi havia l'ordi...*

— Qui pujava el blat dalt dels porxos?

— *Els homes. Les dones feien les feines de casa, també el formatge i anaven a dur aigua d'una cisterna que hi havia en un coster. A l'estiu hi anaven al matí i també al foscant. Després feien altres feines: planxar, cosir... Els llençols, en aquella època, duïen molta feina de netejar. Pensa que no mos dutxaven tant com ara, i quedaven amb un color... per netejar-los era una feinada. Teníem caldera grossa, aigua calenta, sosa...*

— I aquest podia ser un bon moment per cantar?

— *Sí i tant, com ho era. També cantàvem molt quan anàvem a buscar aigua.*

— I els homes cantaven?

— *Sí, el meu pare cantava dalt s'era, cantava jotes. A sa Cavalleria ses vetllades eren molt polides. Sopàvem prest i després anàvem defora. Els homes es solien rentar els peus dins una cuba petitona. La meua mare em cantava la cançó «Dony Francisco».*

Joana Riudavets Orfila. Va néixer l'any 1939. Durant l'entrevista na Juanita i la seva filla em canten moltes cançons:

— *Abans cantàvem molt, no hi havia cap entreteniment. La ràdio va aparèixer quan jo tenia just 11 o 12 anys. No hi havia entreteniments de cap tipus i, és clar, cantaves. Quan emblancaves, cantaves; si fregaves, també; quan rentaves... quan jo encara era més al-lota i encara no m'havien posat a la pica perquè era molt petita, a es pati em posava dalt sa figuera i sa meua mare i una dona que venia a ajudar-la, rentaven.*

— Qui era sa dona que venia a ajudar-la?

— *Sí, teníem una jornalera i els homes feien tota la feina del camp, perquè llavors no hi havia maquinària. Els homes llauraven. A més, ens ajudava a vegades sa tia Magdalena (Nena Gornés), ella era molt cantadora i era cunyada de la meua mare. En un dia feien a lo millor set esperiments amb calç. Ella es posava a emblancar els alts i jo feia els baixos, feia ribets, i no mos aturàvem de cantar. Ella*

dalt s'escala i jo feia els ribets, mumare em solia dir: «no facis ones, eh?». Allò ho feies amb terrassena. I els ribets, agafes allò vermell amb llet calenta, i ho escaldàvem i quedava com a pintura. Això ho feiem a Llinarix Nou. Els homes, els missatges, eren els que omplien els porxos perquè allò era feina molt feixuga, de força. Era molt costós pujar-ho tot al lloc: blat, ordi, civada... omplien un porxo de blat, un porxo de civada...

— I les dones, no feien aquesta feina?

— *No, no, ho deixaven per als homes. Però jo tenia força i als onze anys tenia conills. Tenia devers 100 conills. El matí anaves a l'escola, i hi anava a peu. Tardava devers tres quarts i jo em queixava i deia: «és molt cansat d'anar a l'escola». I el meu pare em va dir: «si vols ensellar la somera, llavors hi podràs anar qualcant». I la vaig ensellar jo, a sa somera.*

Maria Caules Gelabert va néixer l'any 1920. El seu pare, Antoni Caules, era pescador i sa mare era na Joana Gelabert:

— *Quan jo era filleta vivia a Fornells. Sortíem del portal de casa nostra i ja teníem la mar. Mumare el que feia era molta xarxa, feia tresmai. Era feina tant de dona com d'home. Jo, de joveneta, el que feia era anar a cerca camamil·la. Si cantàvem era a casa, a una altra banda no cantàvem.*

— Podria dir-me algun moment que vostè recordi que cantassin?

— *Quan emblancàvem, cantava jo i na Dorita.*

— I els homes?

— *No, no cantaven. Nosaltres dalt s'escala quan emblancàvem, cantàvem molt.*

Àngela Vinent Llull va néixer també l'any 1920. És coneguda a es Mercadal com a n'Angeleta, inicia el seu relat explicant la procedència del llinatge Llull a Fornells:

— *Van ser dos germans mallorquins que van venir a pescar, i llavors van venir amb la família Fornells.*

Em contà que son pare de la seva mare (l'avi) no va voler ser pescador, el motiu era ben clar, un germà seu es va ofegar anant a pescar.

— I l'escola?

— *Vaig anar a l'escola fins que va estallar la guerra. Mon pare i el meu germà van fer calç molts d'anys a s'Albufera, i jo vaig anar cap a s'Albufereta perquè el lloc de s'Albufereta era de s'Albufera. El meu pare era es guarda.*

Cati Albalat:

De les filletes que Samper i Ferrer van entrevistar l'any 1927 vaig aconseguir contactar amb una neboda de la filleta Adelaida Albalat que va cantar per a l'OCPC. L'entrevistada parla dels seus avis Joan Albalat Esteve i Catalina Gomila Olives. La seva àvia era de Mercadal, en canvi, el seu avi era de Ribes Altas, de la província d'Alacant. Ell va fer el servei militar a l'edat aproximada de vint anys i vingué a Menorca, s'enamorà de la meua àvia i es casaren. El seu pare havia treballat de carreter i va ser torrer durant molts d'anys d'El Toro.

Cati recorda que la seva mare era molt cantadora, sobretot, quan feia els experiments. Recorda la seva mare emblancant els experiments amb els següents «artilugis»: una escala posada sobre una taula i ella enfilada a dalt per arribar el més amunt possible. Anava a emblancar per ses Cases Noves, Lluriac... i cantava molt.

Àngela Mir. Va néixer l'any 1920:

Tot i ser una dona d'Alaior, he volgut deixar constància del seu testimoni. N'Àngela sap cançons llargues i és destacable la línia melòdica del romanç *Vaig partir de Talatí* per la seva diferència

amb la versió recollida per F. Camps, Ll. Galmés o D. Mercadal sota el títol *Na Roseta* o la núm. 144 C-76 de l'OCPC.

— *Als 7 anys ja me vaig llogar a un lloc a Alcaldús fins als 23 que em vaig casar. A Sant Vicenç soliem cantar quan feiem feina. Just tenia 8 anys i ja emblancava. Emblancàvem ses cases 3 vegades a l'any, per conservar les cases. Començava per l'excusat que era defora, llavors sa cuina, cinc quartos, una entrada, dues cambres ben grans... i es vespre ses sopetes als filletes, posar-los al llit... Açò feiem ses dones. També emblancàvem abans de matar es porc, penjar ses sobrassades... i tornàvem a emblancar sa cuina. Sa cuina era costum fer-la cada setmana, sempre amb el perol, i cantàvem i sempre estàvem amb el perol d'emblancar. També cantàvem quan triàvem patates, els homes les collien i noltros, ses dones, triàvem les més grosses, les més polides... i cantàvem mentre triàvem.*

Parlem de fer bugada.

— *Llavors feiem bugada, baratàvem els llençols, llavors els posàvem dins un cossi. Hi posàvem cendra des forn i tot es dia agafàvem aigua d'allà i després haviem de desencovonar. Açò ho feiem cada tres mesos, però lo dels al·lots ho feiem cada dia, mentre rentàvem, cantàvem. Vaig tenir cinc al·lots, es meu home era carboner.*

Em comenta que per dormir es fillets cantaven cançons de bressol.

Antoni Roselló Fuxà de Fornells:

En Toni m'explica que els pescadors cantaven molt quan eren dins de la barca, quan remaven, quan feien pops... «i de s'altra banda del port els podies escoltar». Em transmet una cançó, que tot i ser en castellà, he volgut recollir. La cantaven els pescadors:

*Vengo cargado de tabaco
desde la quilla hasta el puente.
Pobrecito el que intente
mi velero detener,
mi velero detener.*

*De Veracruz, de Veracruz
voy a partir, voy a partir.*

*Lindo caruso, lindo cantaste para mi
voga marinero, voga ya.
Que ya se divisa lo mejor
y desde el puente de la ilusión
cayó mi corazón, cayó mi corazón.*

Damià Triay Gomila i Laieta Gomila Fullana:

Durant el treball de camp he obtingut la col·laboració especial de Damià Triay, alumne de l'escola de Mercadal, així com de la seva mare. Ambdós, a partir del llistat de les dones que col·laboraren l'any 1927 per a l'OCPC, han iniciat un treball de camp cercant dades de les cantaires a partir de testimonis reals. La següent informació és la que han recopilada:

—Adelaida Albalat Gomila: De pare alacantí i mare mercadalenca, morí jove per culpa d'una malaltia degenerativa. Els seus germans eren en Pepe, que ja és mort, i na Margarita que actualment viu a Maó. Té tres nebots, na Cati que viu a Mercadal; en Nito, a Alaior i en Joan, a Maó.

—Mercedes Carreras Pons: Es casà amb Jaume i vivia a es racó de Mercadal, actualment carrer Major. No va tenir fills, el matrimoni morí molt jove. Mercedes tenia un germà que vivia a Alaior i dos que vivien a Ciutadella.

- Marcel·lina Fortuny: Es va casar amb Quicus Tudurí, de professió pianista i va ser pianista del Trocadero, van viure uns anys a fora i van tenir dos fills i una filla. Marcel·lina era germana de l'àvia de na Natàlia, la mestra de l'escola de Mercadal.
- Joana Galmés: Hi havia dues persones amb aquest nom, una era la madona de Santa Creu, i l'altra li deien de malnom els «Uensos», de n'Aguedita de sa plaça o de mestre Llorenç Galmés, reconegut pianista de Mercadal.
- Isabel Llull Tudurí: Era de Fornells i era més coneguda per na Gibert. Era fadrina i germana de l'actual batlle de Mercadal.
- Esperança Caules i Eulària Caules Bagur: Possiblement eren família, ja que el cognom Caules a Fornells provenia d'en Toni de can Burdó, qui va crear diverses famílies totes amb una mateixa arrel.
- Maria Gelabert (Fluixana): Actualment té dos fills que viuen a Fornells i també hi té néts. A més a més, era tia de na Maria Caules, la senyora que ens n'ha donat informació.
- Margarita Llull (Capó) i Isabel Llull Tudurí: És possible que fossin família, segons ens explica Àngela Vinent, tots els Llull de Menorca sortien de Fornells i eren descendents de mallorquins.
- Joana Morlà: Era d'Alaior però vivia a Fornells amb els seus pares. De gran es va casar i va formar família, dues filles seves viuen a Maó. Era família de na Maria Caules.
- Antònia Pascual Tudurí i Teresa Pascual: Possiblement eren família.
- Jerònia Petrus: Mare de na Carmen i l'àvia de na Laieta Petrus, casada per segon vegada amb en Miquel des Mercadal. Va tenir fills i vivia davant Es Cranc.
- Mercedes (*Bomba*): Es va casar amb el sereno de Fornells quan ja era gran i no van tenir fills. Era molt bona cantaire.
- Margarita Sans (*Mus*): Podria ser besàvia d'en Biel d'Es Cranc. Un germà d'aquesta dona era molt bon músic i vivia a Barcelona.
- Tota la informació anterior ha estat aportada per Maria Caules Gelabert i Àngela Vinent Llull.